

VLADIMIR Ž. JOVANOVIĆ

PERCEPCIJA PRIDEVSKIH SLOŽENICA KOD GOVORNIKA SRPSKOG JEZIKA¹

Rad ima za cilj da razmotri glavne karakteristike načina na koje govornici kojima je srpski jezik maternji sagledavaju i koriste pridevske složenice u jeziku. Uzevši u obzir činjenicu da govornici srpskog jezika, kao i govornici drugih jezika, poseduju sposobnost bipolarnog konceptualizovanja pojmova, ovo istraživanje nastoji da rasvetli neke od aspekata percipiranja polimorfemskih i polisememičkih leksičkih struktura kroz subjektivni odnos govornika prema ovoj vrsti leksema. Istraživanje je zasnovano na analizi rezultata dobijenih na osnovu anketiranja 150 ispitanika podeljenih u tri grupe, učenika osnovne škole, studenata nefiloloških odseka i studenata anglistike kojima je srpski maternji jezik. Upitnik od 15 pitanja omogućava da se dobije odgovor na nekoliko značajnih morfološko-leksikoloških i psiholingvističkih pitanja kao što su da li je lakše razumevanje izvedenica od složenica sa sličnim značenjem, da li složenice posmatramo kao jednu ili dve reči, koje su složenice prihvatljive govornicima, a koje ne, da li se složenice sa vezanim korenima uopšte percipiraju kao složenice. Teorijsko-metodološki okvir istraživanja zasniva se na radovima autora kao što su Scovel (1998), Traxler / Gernsbacher (2006), Wind Cowles (2011), Traxler (2102), Warren (2013) i drugi.

Ključne reči: pridevske složenice, percepcija, srpski jezik, morfologija, psiholingvistika.

1. UVOD

1.1. Predmet i cilj rada

Percepcija reči (word perception) je oblast od interesovanja kako za one grane lingvistike koje kao glavni predmet proučavanja imaju reči ili lekseme, tako i za psiholingvistiku, nauku o odnosu psiholoških procesa i jezičkog ponašanja, i to naročito poslednjih tridesetak godina. U ovom proučavanju, akcenat je stavljen na analizu percepcije pridevskih složenica, kao što je na primer *dubokouman* kod govornika srpskog jezika iz kombinovane perspektive leksičke morfologije i psiholingvistike. Rad polazi od pretpostavke da postoji razlika u načinu na koji se pojam složenice određuje u jezičkim udžbenicima, najčešće priručnicima i odeljcima o morfologiji i tvorbi reči, i načina na koji matični govornici intuitivno poimaju i mentalno obrađuju reči ove strukture. Na osnovu nekih upadljivih pokazatelja, može se pretpostaviti, a to je ujedno i glavno polazište ovog istraživanja, da se složenice na nesvesnom nivou doživljavaju kao sintagmatski, a ne kao leksički oblici.

Do sada je u literaturi prilično pažnje posvećeno pojmu percepcije ili procesiranja reči, te se može reći da je ovaj pojam od osamdesetih godina prošlog veka postao jedan od ključnih predmeta istraživanja grane nauke koja se odnosi na razmeđu lingvistike i psihologije, o čemu može da posvedoči niz studija kao što su Scovel (1998), Traxler / Gernsbacher (2006), Wind Cowles (2011), Traxler (2102), Warren (2013), ali i nešto opštije kao što su one Aitchinson (1987) i Pinkera (1999) o pojmovima koji su od suštinske važnosti za razumevanje reči. Ovo pitanje i druga srodna su svakako veoma blisko povezani sa istraživanjima **mentalnog leksikona** (Šipka 2006:114), koji se može kratko

¹Rad je nastao u okviru naučnoga projekta br. 178002, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

definisati kao „[...]modul dugotrajne memorije, u kojem su uskladištene reprezentacije svih reči koje govornik datog jezika koristi.“ (Dragićević 2010:44).

Sasvim je neosporna činjenica da i kod govornika srpskog i engleskog jezika, na primer, postoji karakteristika „bipolarnog“ konceptualizovanja pojmova, što se ogleda u samoj činjenici da složeni pridevi sa svojom polisemantičkom i polisememičnom strukturom postoje u oba jezika, u engleskom u značajnom, u srpskom u ne tako zanemarljivom obimu. Međutim, ostaje otvoreno pitanje iz kojih razloga je dvostruko ili mnogo više pridevskih ili adjektivalnih složenica u engleskom nego u srpskom? Uzroke možemo tražiti u činjenici da je u engleskom daleko više tvorbenih obrazaca, a i u činjenici da su ti obrasci produktivniji, dok u srpskom neki od obrazaca nisu više produktivni, ili je u drugim slučajevima ta produktivnost u jednom trenutku presahla. Očigledno je da govornici engleskog jezika mnogo lakše produkuju i percipiraju složene leksičke strukture u svom jeziku, odnosno da su „otvoreniji“ za konceptualnu fuziju koja se odigrava na leksičko-semantičkom nivou jezičke organizacije. Na takve tvrdnje može da upućuje i podatak da je u srpskom zabeleženo češće ponavljanje istih složenica, odnosno uobičajenih složenica od čestih sastavnih elemenata, u poređenju sa engleskim jezikom gde je zabeležena veća varijabilnost elemenata, mada je ta razlika nevelika.²

Primarni cilj ovog rada je nastojanje da se utvrde osnovne karakteristika u obradi i razumevanju složenica, prevashodno pridevskih, kod govornika čiji je maternji jezik srpski. Na osnovu projektovanog istraživanja vezanog za znanje i intuiciju izvornih govornika srpskog jezika očekivano je postizanje rezultata koji bi pružili osnovu za zaključivanje o nekoliko značajnih morfološko-leksikoloških i psiholingvističkih pitanja kao što su da li se složenice doživljavaju kao jedna ili dve leksičke jedinice i da li je lakše razumevanje izvedenica od složenica sa sličnim značenjem. Pored toga, konkretni ishodi ispitivanja subjektivnih stavova govornika bi trebalo da pomognu pri zaključivanju koje su vrste složenica prihvatljive govornicima, a koje ne, i da li se složenice sa vezanim korenima uopšte percipiraju kao složenice.

Rezultati istraživanja mogu biti upotrebljivi u pravcu potvrđivanja ili opovrgavanja nekih postavki u literaturi u vezi sa percepcijom i identifikacijom reči, ali i pružiti uvid u pravce pospešivanja izrade materijala za nastavu tvorbeno morfološke u srpskom jeziku.

1.2. Metodološki pristup

Empirijski deo ovog istraživanja zasniva se na tehnici upitnika i na analizi rezultata dobijenih na osnovu anketiranja 150 ispitanika podeljenih u tri grupe. Prvu grupu ispitanike čine učenici sedmog razreda osnovne škole koji su imali standardnu nastavu o tvorbi reči u okviru predmeta srpski jezik, drugu grupu studenti druge i treće godine na neofilološkoj visokoškolskoj ustanovi, odnosno Filozofskom fakultetu u Nišu, dok je treća grupa bila sastavljena od 50 studenata anglistike kojima je srpski maternji jezik. Svrha ovakvog formiranja treće grupe ispitanika je da se pokuša da utvrdi da li i u kojoj meri dobro poznavanje stranog jezika koji obiluje složenicama, kakav je engleski jezik, ima uticaja na percepciju složenica u srpskom.

Upitnik koji je poslužio kao glavni instrument u istraživanju predstavlja zbir od 15 pitanja različitih tipova, od kojih je najzastupljenija kategorija sa višestrukim ponuđenim odgovorima. Za statističku obradu podataka i analizu rezultata korišćen je softver kompanije IBM pod nazivom SPSS Statistics (Statistical Package for the Social Sciences) sa 86 varijabli.

2. POJAM SLOŽENICE I PREPOZNAVANJE REČI

Razumevanje i procesiranje reči kao jezičkih struktura je složen kognitivni proces uslovljen delovanjem određenih psiho-lingvističkih mehanizama. U jednom od pristupa ovom problemu u nauci, skup ovih mehanizama je opisan kao *Parallel Distributed Processing (PDP)*, gde je jedan od ključnih pojmova *logogen* ponudio Džon Morton (1969), i koji se određuje kao neurološki element za detektovanje leksičkih jedinica na osnovu koga se prepoznaje i razume pojedina reč (Scovel, 1998:56). Među drugim modelima koji su težili ka objašnjenju ovog procesa treba navesti *Interactive*

² Podaci su iz istraživanja o pridevskim složenicama u engleskom i srpskom jeziku sprovedenom na primerima iz korpusa od oko milion reči (neobjavljena doktorska disertacija: Vladimir Jovanović „Adjektivalne složenice u engleskom i srpskom“, Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu).

Activation Model Meklilenda i Rumelharta (1982) sa tri hijerarhijska nivoa analize pri prepoznavanju, i model *Dual Route* koji pretpostavlja konverziju grafema u foneme i koji su razvili Kolthart, Rastl, Peri, Lengdon i Zigler (2001). Iako se do sada malo pažnje u literaturi posvećivalo procesiranju složenica, svakako se može pretpostaviti da će percepcija onih reči koje imaju složeniju leksičku strukturu i koje se sastoje od više korenova biti u izvesnoj meri komplikovanija i da može potencijalno da predstavlja latentni izvor zastoja, odlaganja i prepreka u komunikaciji. Prema eksperimentalnim nalazima, izvornom govorniku je potrebno oko 200 milisekundi od početka reči da prepozna reč iz maternjeg jezika (Aitchinson 1987:7). Postavlja se pitanje da li je prilikom razumevanja i dekodiranja složenica potrebno više vremena za identifikaciju, ali to zahteva drugačiju vrstu ispitivanja. Pored toga, u svetlu teorije PDP, intrigantno je pitanje da li se tokom procesiranja složenica aktivira jedan ili dva *logogena*?

Prilikom svakog čina komunikacije i produkcije govora, govornik poseže za nekom jedinicom koja se nalazi pohranjena u mentalnom leksikonu na osnovu neurolških veza sa datom jedinicom (*lexical access* ili prepoznavanje reči). Tu se nalazi reč u najrudimentarnijem derivacionom obliku koji se naziva *word primitive* (Field 2004: 326) ali i sve informacije koje su neophodne za njenu aktivaciju, adekvatnu upotrebu i oblikovanje u skladu sa gramatičkim, semantičkim i pragmatičkim zakonitostima. Flektivni procesi gramatičkog oblikovanja na tom primitivu se, na osnovu proučavanja jezičkih omaški i afazije, odvijaju tek nakon aktivacije. Ponekad, čak i markirani oblici mogu da se nađu u leksikonu, „leksikalizovani“ kao gotove jedinice, ali to u najvećoj meri zavisi od tipa morfema koje su uključene u proces i frekvencije samog oblika u jeziku (Wind Cowles 2011: 25). Što je neka reč uobičajenija, biće je jednostavnije evocirati iz mentalnog leksikona, kao što se *cat* „mačka“ bržepronađe od reči *panther* „*panter*“ ili *cheetah* „*gepard*“ (Aitchinson 1987:181). Derivacioni procesi su pak nezavisni i izvedenice iz datog primitiva bi se nalazile na zasebnom mestu. To dovodi do usložnjavanja percepcije kod slušalaca/ čitalaca, jer se proces interpretacije pomera da bi se procesirao koren pre bilo kog afiksa, što je manje izraženo kod sufiksovanih oblika. Kada je pažnja fokusirana na više korena, proces dekodiranja ili dekompozicije je, čini se, još složeniji i zahtevniji, kako u kognitivnom, tako i u vremenskom smislu.

Na osnovu takozvanog „širenja aktivacije“ ili *spreading activation*, jednog hipotetičkog mentalnog procesa (Traxler 2012: 84), povezane reči imaju tendenciju da jedna drugoj olakšavaju pristup do njih, a time verovatno i proste reči olakšavaju dolaženje do složenica, onih sa kojima dele osnovu kao element u kompozitnoj strukturi. Svakako jedan od najzanimljivijih modela u teoriji identifikacije reči predstavlja model *frequency ordered bin search* (FOBS) koji su sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka profilisali Ken Forster i Marcus Taft (Traxler 2012:101). Model FOBS je pretpostavio da se oblici reči aktiviraju po principu „odozdo-nagore“ na osnovu inputa iz auditornog sistema, nakon čega nastaje pretraga dugoročne memorije da bi se našao odgovarajući odgovor na stimulus. Ovaj process traženja ne obuhvata čitav leksikon, već određene „komore“ zasnovane oko pojedinačnog leksičkog korena na čijem se vrhu nalaze najfrekventnije reči u datoj semantičkoj mreži. Kada se nađe odgovor, pretraga se završava sama po sebi (*self-terminating*). Ono što je važno za nas je da ovaj model predviđa organizaciju reči u komore na osnovu zajedničkog korena (*shared roots*).

Teorijski gledano, u deskriptivnoj lingvistici se složenice određuju kao proizvod procesa kompozicije kojim se kombinuju slobodne morfeme (Bugarski 2003:169). Sa druge strane, u nekim opisima srpskog jezika stoji da je „[...] složenica (složena reč) sastavljena od osnova dvaju reči.“ (Klajn 2005:211). Ovakvo određenje, kao i ono ponuđeno u udžbeniku opšte morfologije da je „[...] složenica (reč izvedena od dve ili više drugih reči), [...]“ (Šipka 2005:30) ostavlja utisak da se termini ne upotrebljavaju na najkorektniji način i da se ne pravi jasna razlika između pojmova *reč*, *koren*, *osnova*, *leksema* i *složenica*. Stiće se utisak da je ovakvo tretiranje pojmova *reč* i *složenica*, jedan od mogućih uzroka relativne konfuzije oko razumevanja ovih koncepata kod govornika srpskog jezika. Drugi mogući uzrok je kompleksnost opisa procesa kompozicije u srpskom jeziku, odnosno u literaturi o srpskom jeziku. Prema pregledima tvorbe reči u srpskom jeziku, postoji nekoliko podgrupa u okviru procesa: srastanje, prefiksarno-sufiksarna tvorba, složeno-sufiksarna tvorba, prefiksarna tvorba, prefiksarno-složena tvorba i čisto slaganje (Štasni 2008:137), kao i pojam polusloženica.

Sa druge strane, pojedine definicije i objašnjenja pokazuju da situacija sa složenicama nije ni blizu tako jednostavna, kako se nastoji prikazati u većini udžbenika i referentnih knjiga.

[...] u jezicima sa izraženijom fleksijom ovi odnosi se mogu komplikovati formalnim prilagođavanjem morfema, njihovim skraćivanjem i srastanjem itd., što između ostalog dovodi i do tzv. vezanih osnova, odnosno oblika u kojima se neke morfeme, iako inače slobodne, ne mogu javiti samostalno.

(Bugarski 2003:169)

Ovakvo stanje u deskripciji kompozicije srpskog jezika može umnogome da iskomplikuje razumevanje ovog procesa kod učenika, što se i na svesnom i na nesvesnom nivou može manifestovati nedovoljnom sigurnošću, i na kraju izbegavanjem složeničkih oblika u upotrebi.

Za ovo istraživanje su odabrani složeni pridevi iz razloga što je proces kompozicije ovih leksema u srpskoj tvorbenoj morfologiji srazmerno manje prisutan nego u drugim jezicima. Pored toga, iako srpski produktivno gradi složene prideve, broj tvorbeno-semantičkih modela prema kojima se mogu slagati reči dvostruko je manji od onog u engleskom, prevashodno zbog neizražene tendencije da se složenice grade uz pomoć osnova glagolskog porekla.³

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I ANALIZA REZULTATA

Kao što je već napomenuto, istraživanje na kome se zasniva ovaj rad obavljeno je uz pomoć upitnika koji je poslužio kao sredstvo prikupljanja podataka o načinima na koje matični govornici srpskog jezika posmatraju složene leksičke oblike. Tri grupe sa ukupno 150 ispitanika je davalo odgovore oslanjajući se kako na svoje znanje, tako i na jezičku intuiciju o problemu u vezi sa kojim su bili ispitivani. Upitnik se sastojao od 15 pitanja grupisanih oko zajedničkih ciljeva u četiri celine. S obzirom na to da je u istraživanju sakupljen veliki broj podataka, u daljem tekstu biće predstavljeni i komentarisani samo najupečatljiviji nalazi.

Prva grupa pitanja obuhvaćena je zajedničkom temom koja se tiče razlikovanja leksičkih struktura od drugih morfoloških oblika. Zadaci su bili zasnovani na formalno-teorijskom znanju i intuitivnom osećaju, gde je ispitivana sposobnost ispitanika da prepoznaju složenicu i izdvoje je od drugačijih oblika zavisno od toga šta definiše reči složene strukture. Pitanje 3 u vezi sa tim *Da li oblik "bistrook" doživljavate kao jednu, dve reči, skraćenu rečenicu ili sintagmu* sasvim jasno predstavlja ključno pitanje sa ciljem da se odredi status složenica kod govornika i način na koji ih oni percipiraju. U celini posmatrano, većina ispitanika doživljava složenicu kao što je *bistrook* kao jednu reč, ali procenat je direktno zavisn od uzrasta i obrazovanja, pri čemu su studenti anglistike pokazali najbolji rezultat, što se može pripisati boljem teorijskom znanju koje dobijaju u okviru filološkog studijskog programa. Sa druge strane, može se reći da visok procenat ispitanika od oko 30% percipira *bistrook* kao dve reči, sintagmu ili skraćenu rečenicu, dakle ne kao složenicu, što svakako nije zanemarljivo jer predstavlja gotovo trećinu svih ispitanika.

	Da li je <i>bistrook</i>							
	Jedna reč		Dve reči		Skraćena rečenica		Sintagma	
Osnovna škola	27	55.1%	18	36.7%	3	6.1%	1	2.0%
Psihologija	34	69.4%	11	22.4%	0	0.0%	4	8.2%
Anglistika	43	86.0%	5	10.0%	0	0.0%	2	4.0%
Ukupno	104	70.3%	34	23.0%	3	2.0%	7	4.7%

Tabela 1. Numerička i procentualna vrednost za ponuđene odgovore na pitanje o adekvatnoj formi određene reči.

Deo problema oko prepoznavanja složenica i razumevanja njihovog statusa leži verovatno u činjenici da se složenice u mentalnom leksikonu nalaze na pozicijama nezavisnim od pozicija njihovih

³Prema nalazima studije koja se odnosi na formulaciju i upoređivanje tvorbeno-semantičkih modela u engleskom i srpskom, u engleskom jeziku se može postulirati 40 modela matričnih klauza iz kojih proističu složeni pridevi, dok je u srpskom takvih obrazaca 23. Vidi V. Ž. Jovanović, (2014) "Formative-semantic Models of Adjective Compounds in English and Serbian", presented at 14th ESSE Conference, Košice, Slovakia.

sastavnih delova, naročito kod takozvanih egzocentričnih složenica, gde značenje nije prost zbir značenja sastavnih elemenata (Šipka, 2006:128). Svako listanje leksičkih jedinica povlači tumačenje da se radi o *monemama*, pojedinačnim prostim osnovama većeg ili manjeg volumena. O tome svedoči i podatak iz litarature nastao na osnovu nekih empirijskih proučavanja:

The data support the stem-only model whereby morphologically complex words are decomposed into their stems by affix stripping, but morphologically complex high-frequency words may have their own lexical listing. Compound words whose meanings are not transparent from their components (e.g. “buttercup”) will also be stored separately (Sandra, 1990). Hence neither “milk” nor “spoon” will facilitate the recognition of “buttercup”.

(Harley 2001:173)

Sa druge strane, instrukcije o prepoznavanju i formiranju složenica koju učenici dobijaju mogu biti u neskladu sa onim što kao uputstva dobijaju učenici čiji su matični neki drugi jezici. Tvorbeni proces slaganja ili kompozicije definisan je kao građenje složenih reči srastanjem dveju (ili više) reči ili njihovih osnova u jednu. Prefiksarno građenje se navodi kao vrsta srastanja. Slaganjem nastaju i polusloženice, pa se daje pravilo jedinstvenog akcenta na osnovu kojeg se polusloženice razlikuju od složenica.

Od svih pitanja u upitniku, njih 4 (pitanja 4, 7, 11, i 12) je imalo za cilj da otkriju sposobnost ispitanika pri prepoznavanju i izdvajanju složenica među ostalim rečima. Pitanje broj 4 *Zaokružite slovo ispred oblika koje smatrate složenicama* je jedno od nekoliko koja se tiču respoznavanja složenica u okruženju reči drugih struktura, pri čemu je kod svakog od pitanja nešto drugo bilo predviđeno kao centralni faktor raspoznavanja.

Reč	Procenat ispitanika koji smatraju da nije složenica
kiselo-slatki	82,7%
crno-beli	76,7%
geografija	64,0%
anti-fašistički	76,0%
transatlantski	49,3%
bezgotovinski	43,3%
brakorazvodna	24,0%
akva-aerobik	78,7%
gološijast	56,7%
supersenzibilan	36,7%

Tabela 2. Procentualna vrednost od ukupnog broja ispitanika koji su negativno odgovorili na pitanje.

Kao što se može videti na tabeli 2, složenice su nalazile pomešane sa rečima izvedenim na osnovu prefiksa, bilo da su pisane sa crticom ili bez, kao i takozvanim *neoklasičnim složenicama* (eng. *neoclassical compounds*, nem. *neoklassisches Kompositum*) složenicama sa vezanim korenima.⁴ Skoro jedna četvrtina ispitanika propustila je da prepozna reč *brakorazvodna* kao složenicu, a više od polovine reč *gološijast*. U obrnutom smeru, kod pitanja broj 12, od ispitanika je očekivano da se izjasne potvrdno o tome koji je oblik moguće smatrati složenicom. U ovom zadatku, složenice su se našle među izvedenicama i drugim višechlanim složenim leksičkim oblicima. Rezultati pokazuju da se višechlani složeni oblici kao *krv-i-znoj* ili *kakosezvaše* ne uzimaju kao takve. Neke manje učestale složenice su kod ispitanika izazvale nedoumicu oko statusa, dok kod onih mnogo češće u upotrebi, kakve su *suncokretovo* i *crvotočina* kao da je status složenice ostao zasenjen tom frekventnošću, jer tek četvrtina ispitanika ih je prepoznala kao složenice.

Reč	Procenat ispitanika koji smatraju da jeste složenica
mišolovka	68,7%
suncokretovo	25,3%

⁴ „By neoclassical compounds I mean compounds formed on Greek and Latin bound roots, for example *psychopath* or *pathology*. Neoclassical compounds of course continue to be coined in English, especially in technical and medical fields – witness 20th century words for devices like the *telephone* or *phonograph* or medical terms such as *angioplasty* or *arthroscopic*” (Lieber/ Štekauer, 2009: 573).

konjokradica	83,3 %
krv-i-znoj	14,0%
nepismen	23,3%
crvotočina	32,0%
gluvonem	68,0%
blagoglagoljiv	55,3%
provinijencija	8,7%
kakosezvaše	16,0%

Tabela 3. Procentualna vrednost od ukupnog broja ispitanika koji su potvrdno odgovorili na pitanje.

Tabela 3 prikazuje rezultate proistekle iz odgovora na pitanje sličnog tipa kao prethodna dva, s tim što su u ovom slučaju složenice u velikoj meri zasnovane na elementima iz klasičnih jezika. Kao i do sada, gotovo svakodnevna složenica kao što je *gradonačelnikov* je potvrđena samo od strane jedne trećine ispitanika, što je neočekivano nizak nivo strukturalnog prepoznavanja. Kako se ispostavilo, složenice koje kombinuju domaće i strane elemente se bolje prepoznaju od onih koje su formirane isključivo od delova poreklom iz klasičnih jezika.

Reč	Procenat ispitanika koji smatraju da jeste složenica
termofor	13,3%
elektromobil	58,0%
srbofilni	18,7%
visokonaponski	83,3%
biologija	37,3%
aerozagadenje	76,0%
termolabilan	48,7%
velegradski	53,3%
gradonačelnikov	33,3%
bezrazložan	50,7%

Tabela 4. Procentualna vrednost od ukupnog broja ispitanika koji su negativno odgovorili na pitanje.

U okviru pitanja broj 7 (*Koji biste od ovih reči izbacili iz naredne grupe*) od ispitanika je zahtevano da grupišu reči na osnovu prihvatljivosti forme, a time i značenja. Ponuđene reči su pravilno formirane složenice, druge su pravilne, ali veoma retko u upotrebi, dok treće predstavljaju nepostojeće složenice, formirane po uzoru na istoznačne reči u engleskom jeziku. Treba istaći da je na ishod u izjašnjavanju po svemu sudeći uticala i razlika u tretmanu složenica u engleskom i srpskom jeziku, s obzirom na to da prema pristupu tvorbi u nastavi srpskog, crtica označava polu-složenicu, ali ne i pravu složenicu, kao u engleskom. Time je i ortografski oblik uticao na odluku ispitanika u zavisnosti od formalnog jezičkog obrazovanja, a ne isključivo konstitutivni elementi. Sudeći po procentu ispitanika koji bi isključili određene oblike iz grupe pravih složenica srpskog jezika, ispitanici su u svojim odgovorima na ovo pitanje demonstrirali srazmernu osetljivost na nedovoljno dobro formirane reči. Osim toga, uočljiv je i relativno visok stepen otvorenosti za nove oblike složenica (npr. *izaleđni*) nastalih usled razvojnih tendencija u tvorbi, gde se jedinice jezičke strukture višeg reda, kakve su sintagme, leksikalizuju u složene leksičke oblike.

Reč	Procenat ispitanika koji bi izbacili datu reč iz grupe
praznoglav	2,0%
slatkorečit	10,7%
ironičnonazvan	68,0%
sveznajuć	4,7%
polupismen	6,0%
kolenastiskajuć	70,5 %
jednoruk	5,3%
rukomnapravljen	53,3%

izaleđni	36,7%
vlastohlepan	44,0%

Tabela 5. Procentualna vrednost od ukupnog broja ispitanika koji nisu prihvatili određeni oblik kao složenicu.

U drugom tipu pitanja upitniku, utvrđivan je opštasklonost ispitanika ka upotrebi složenica u jeziku u odnosu na druge vrste leksičkih jedinica. Pitanje broj 1 *Koji biste od ovih formulacija, po vašem mišljenju, pre upotrebili da izrazite neki sadržaj ili opišete nekog ili nešto?* imalo je za cilj da proceni težnju ispitanika ka izražavanju na osnovu kompleksnih leksičkih struktura kakve su složenice na račun kompleksnih jezičkih konstrukcija. Kada je reč o sklonosti ka korišćenju složenica, kod ponuđenog izbora za opis, 85% ispitanika bi se opredelilo za nešto što nije složenica, što je veoma visok procenat koji pokazuje da našim govornicima nije bliska upotreba složenica u jeziku, što se može smatrati odrazom činjenice da srpskom jeziku nije inherentno komponovanje leksičke strukture na bazi većeg broja korena.

Pitanje 5 *Da li ste do sada u jeziku sreli reč „drvolik“?* i pitanje 6 *Da li biste upotrebili pomenutu reč u pisanom sastavu ili govoru?* nastoje da provere osećaj za složenice kod govornika i njihovu spremnost da koriste ove lekseme. Složenice kao *drvolik* je u jeziku srelo tek trećina ispitanika, a samo 17,8 % bi je upotrebilo u svom govoru, što je na neki način predstavljalo potvrdu rezultata iz pitanja broj 1.

	Da li ste do sada u jeziku sreli reč <i>drvolik</i> ?					
	da		ne		nisam siguran	
Osnovna škola	24	48%	8	16%	18	36%
Psihologija	11	22%	24	48%	15	30%
Anglistika	15	30%	27	54%	8	16%
Ukupno	50	33.3%	59	39.3%	41	27.3%

Tabela 6. Numerička i procentualna vrednost za različite ponuđene odgovore i grupe na pitanje izloženosti određenoj složenici.

	Da li biste upotrebili pomenutu reč u pisanom sastavu ili govoru?					
	da		ne		nešto drugo	
Osnovna škola	12	25.0%	22	45.8%	14	29.2%
Psihologija	8	16.3%	23	46.9%	18	36.7%
Anglistika	6	12.2%	25	51.0%	18	36.7%
Ukupno	26	17.8%	70	47.9%	50	34.2%

Tabela 7. Numerička i procentualna vrednost za različite ponuđene odgovore na pitanje o upotrebi složenice u jeziku.

Pitanje 8 *Da li biste za nekog /nešto ko/što ima osobine da mu je „glava“ „crna“ pre upotrebili izraz koji ima:* [...] je na direktan način očekivalo od ispitanika da se izjasne o karakteristikama jezika koji se koristi u opisivanju, sa namerom da se ustanovi stepen do kog su govornici naklonjeni leksičkoj kompoziciji u poređenju sa drugim jezičkim sredstvima. U skladu sa ostalim rezultatima istog tipa, tek jedna trećina ispitanika pokazuje težnju ka uslozňjavanju kvalifikativa.

	Da li biste za nekog /nešto ko/što ima osobine da mu je „glava“ „crna“ pre upotrebili izraz koji ima:							
	Jednu reč		Dve reči		Sintagmu		Celu rečenicu	
Osnovna škola	20	41.7%	19	39.6%	4	8.3%	5	10.4%
Psihologija	15	30.6%	16	32.7%	8	16.3%	10	20.4%
Anglistika	15	31.3%	13	27.1%	11	22.9%	9	18.8%
Ukupno	50	34.5%	48	33.1%	23	15.9%	24	16.6%

Tabela 8. Numerička i procentualna vrednost za ponuđene odgovore na pitanje.

Pitanje 15 u okviru ove grupacije proverava sa jedne strane prirodnu težnju ka složenim leksičkim oblicima, a sa druge sklonost ka upotrebi složenica ili nekog drugog oblika – u kojoj meri ih prihvata

“jezički osećaj”. U tom smislu, u okviru odgovora nalazilo se 16 ponuđenih pridevskih i imeničkih složenica. Registrovana je najbolja percepcija ispitanika kod najučestalijih reči i onih sa bliskim i transparentnim sadržajem, bez obzira na vrstu korena.

Reč	Procenat ispitanika koji bi ili su upotreabili sledeće oblike
termometar	93,3%
rukotvoren	39,3 %
srebrnoljubac	20,7%
rukopis	93,3%
blaženopočivši	2,7%
očigledan	98%
bezbrizan	95%
plavokos	77,3%
dovratak	15,4 %
repromaterijal	16,7%
mišolovka	88,7%
punoznačan	36%
opunomoćitelj	2,7%
hladnoratovski	13,3%
šestogodišnji	98%

Tabela 9. Procentualna vrednost za ponuđene odgovore ispitanika na pitanje o upotrebljivosti određenih reči.

Pitanje broj 14 imalo je za cilj da proveri u kojoj meri će se u prepoznavanju odgovarajućih leksičkih oblika, ispitanici osloniti na izbor po principu najbolje opcije. Od 12 ponuđenih reči, trebalo je da ispitanici izaberu 4 odgovarajuće po obliku i značenju. Intencija pitanja ovakve vrste je bila utvrditi u kojoj meri će ispitanici upotrebiti složenice u tekstu, da li pre složenice ili neke druge reči i da li će koristiti neobičnu leksemu *glavobolno* koja se javlja u originalnom tekstu. Ponuđena rešenja su omogućavala samo po jedan ispravan odgovor na mestima gde po smislu dolaze jedino složenice kao *glavobolno* i *svojevrnsni*. Od 143 ispitanika 53,1 % je adekvatno smestilo prvu, a samo 36% drugu složenicu. Činjenica da su u ovom slučaju složenice korišćene u manjem obimu, može da govori o tome da se složenice na podsvesnom nivou doživljavaju kao jedinice višeg reda od reči, te stoga ne zadovoljavaju kriterijum umetanja samo jedne reči u ponuđene praznine.

S tim u vezi Aitchinson (Aitchinson, 1987: 178) kaže: „One of the best-known facts about word recognition is that a lot of it is guesswork. People recognize words by choosing the 'best fit'; they match the portion they have heard with the word in their mental lexicon that appears to be the most likely candidate, and they fill in gaps, often without noticing they do so.”

14. Umetnite SAMO po jednu reč od ponuđenih na liniju u tekst: „vrsni”, “dugom”, “glavobolno”, “čuveni”, “kratkom”, “svojevrnsni”, “teškog”, “malom”, “lako”, “promućuran”, “bezazleno”, “stvarno”.

Šta je starije – duh ili materija? pitanje je i te kako _____, iskušavalo je najveće umove u istoriji. Zadiro u samu suštinu stvarnosti. Zato su se u _____ „misaoni koštac” uhvatili vrhunski teorijski fizičar sa Univerziteta Berkli i _____ propovednik duhovnosti (endokrinolog po obrazovanju) – Leonard Mlodinov i Dipak Čopra. Na _____ putovanju u nesporazum, iz kojeg su i krenuli, upustili su se u razjašnjenje svemira, života, uma i mozga i boga.

Treći tip pitanja u istraživanju tiče se razlike u razumevanju složenica u odnosu na izvedenice sa istim ili veoma sličnim značenjem. Pitanje 9 *Koji od ovih oblika bolje razumete? Zaokružite oznaku ispred oblika* je upravo trebalo da pruži jasniju sliku o tome. Ponuđeno je sedam parova složenica i

izvedenica nasumičnog rasporeda: crnokosa/ crnka, plavuša/plavokosa, ribolovac/ribar, crnac/crnoputi, ridjokos/ridjan, levak/levoruk, desnoruk/dešnjak. Nalazi potvrđuju da se slično značenje bolje razume kad je reč u obliku izvedenice, mada ne dominantno, jer od sedam parova, u četiri su ispitanici bolje razumeli/lakše prepoznali izvedenice, i to *plavuša* sa 81%, *ribar* sa 51%, *crnac* 88,3%, *dešnjak* 62,5%, a u tri složenice, uprkos činjenici da složenice nose više informacija, kao kod *crnokosa* 72,1%, *ridjokos* 98%, *levoruk* 73,5%. Ovaj problem bi zahtevao i neka dodatna istraživanja kako bi se dobili neki autentičniji pokazatelji.

Četvrti segment upitnika okupljao je pitanja koja se odnose na identifikovanje korena reči kao faktora u percepciji reči. Određivanje korena reči pokazalo se kao veoma problematično, iako ključno za razumevanje reči i njihovog statusa. Pitanje 2 *Koji je deo reči u „bistrook“ po vašem mišljenju značajniji za opisivanje date osobe?* težilo je ka dobijanju objašnjenja o tome šta je fokus kod složenica u svesti govornika srpskog jezika, odnosno da li se složenice sagledavaju kao dvokorenske leksičke jedinice od kojih jedan obično predstavlja glavni ili dominantniji deo. U pitanju 13 *Podvucite koren u sledećim oblicima.* od ispitanika je očekivano da prepoznaju koji to delovi reči predstavljaju koren, odnosno nose značenje, pri čemu je bilo neophodno razlučiti šta je koren, a šta se ne bi moglo ili trebalo smatrati korenom. Ovde je potvrđivana validnost stečenog znanja o korenu i nastave o složenicama koju su ispitanici imali u tekućim ili prethodnim ciklusima školovanja. Reči su bile različitog sastava, sa jednim ili više korenskih delova, vezanih i slobodnih korenova.

Ono što je zabeleženo u istraživanju je da se vezani koren iz klasičnih jezika ne prepoznaje kao element složenice, što je pokazatelj da postoji značajna razlika u anglističkoj i srbističkoj lingvistici po ovom pitanju, gde se neoklasične složenice u engleskom smatraju proizvodima vezanih korenskih morfema koje se nazivaju *combining forms*. Sa druge strane, govornici srpskog jezika nemaju tendenciju da korenom smatraju deo koji nije morfološki slobodan, a ponekad se i prefiksi pogrešno uzimaju za korenske morfeme.

Prema onome što je pokazala analiza rezultata, izostanak adekvatnog identifikovanja korena kod reči izvedenih afiksima kreće se u rasponu 1,4 do 7 %, što govori o tome da su ispitanici upoznati sa značenjem i ulogom pojma *koren*. Kada je reč o složenicama, međutim, dvostruki koren nije bilo u stanju da prepozna čak 87,9 do 97, 8% ispitanika svih grupa.

Na pitanje *Šta po vašem mišljenju nije u redu (ako uopšte nešto nije u redu) sa sledećim oblicima: otvorenokrajnji, ledohladan, zvezdopoprskan, rukobran, gotovo podjednak* broj ispitanika je odgovorio da je u pitanju spoj pojmova koji je takav da se ne mogu naći zajedno u istoj reči i da oblik reči koje ulaze u sastav nije moguće uvek prilagoditi kako bi se formirala adekvatna složenica.

	Šta po vašem mišljenju nije u redu (ako uopšte nešto nije u redu) sa sledećim oblicima:									
	spoj pojmova		podjednaka važnost		oblik reči		sve je u redu		nešto drugo	
Osnovna škola	23	48.9%	9	19.1%	14	29.8%	0	0.0%	1	2.1%
Psihologija	23	46.9%	2	4.1%	22	44.9%	0	0.0%	2	4.1%
Anglistika	16	32.6%	4	8.2%	25	51.0%	1	2.1%	3	6.1%
Ukupno	62	42.8%	15	10.3%	61	42.1%	1	0.7%	6	4.1%

Tabela 10. Numerička i procentualna vrednost za ponuđene odgovore na pitanje o adekvatnoj formi određenih reči.

Na kraju, ono što bi moglo da pospeši pravilniju percepciju složenica, posebno pridevskih, je potenciranje na pojednostavljenju procesa kompozicije sa formalnog stanovišta, gde bi se razgraničilo šta se mora smatrati kompozicijom, a šta ne. Svakako treba istaći u prvi plan nedeljivost onoga što se podrazumeva pod pojmom reč, bez obzira da li je ona uspostavljena na ortografskim osnovama, semantičkim ili fonološkim.

It is therefore better to attempt once again a formal definition. A common one is Bloomfield's: "A word is a minimum free form." This means that what can stand on its own is a "free form." For example, "child" is a free form. Although "-ish" is meaningful-it indicates "relating to," "befitting"-it cannot be used independently; it is a bound form: "childish" is therefore a word, because it cannot be divided any more into parts *each* of which is both meaningful and

independent. Although this definition has wide application it, too, runs into difficulties. For example, "je" ("I" in French) would not be a word according to Bloomfield, because it is not a free form. It is always used with a verb. If "I" is to be used independently, "moi" is employed. (Hörmann 1979: 46)

Osim toga, prilikom definisanja pojma *složenica* neophodno je izbeći ponavljanje pojma *reč*, a svakako i pogrešno uopštavanje da se složenice sastoje od dve reči, jer se time uvodi zabuna oko statusa samih složenica.

4. ZAKLJUČAK

Ono što je ovo istraživanje zasnovano na naučnom upitniku donelo je činjenica da po prvi put se na nešto solidnijim osnovama i sa nešto konkretnijim pokazateljima može govoriti o tome na koji način govornici srpskog jezika koriste složenice i posebno pridevske, kako se odnose i kakve su im sklonosti ka upotrebi ovog leksičkog oblika. Na ovom mestu izveštaja o istraživanju nameće se nekoliko opširijih zaključaka koji proističu iz sumiranja rezultata analize. Pre svega, nije moguće potvrditi da je prepoznavanje složenica kod izvornih govornika srpskog jezika bez obzira na uzrast i obrazovanje stabilna i sistematična kategorija. Takođe, može se reći da pored nedostatka izraženije sklonosti ka upotrebi složenica u jeziku kod ispitanika, postoji i određeni visok stepen nerazumevanja složenica i njihove prirode. Ove dve činjenice mogu biti i uzročno-posledično vezane, jer su podaci pokazali da oko 90% ispitanika nije svesno da složenice imaju dvostruki koren, što je verovatno i primarni razlog pogrešnog razumevanja bazičnih odrednica u vezi sa složenicama.

Iako se ispostavilo da 70% ispitanika prepoznaje jedan izolovani oblik kao složenicu, na drugim mestima se to ne potvrđuje na odgovarajući način. Na primerima gde je mnogo jasnije da je reč o složenicama, na primer *suncokretovo* ili *brakorazvodna*, tek manji procenat govornika ih prihvata kao složene reči, samo 25,4%, odnosno 24% od svih 150 ispitanika.

Kao i kod drugih leksičkih oblika, prepoznavanje, a time i razumevanje značenja reči, zavisi od frekvencije, s obzirom na to da frekventnija upotreba u jeziku dovodi do lakšeg razumevanja neke reči. Međutim, prema nalazima u ovom istraživanju, frekventnija upotreba nije dala više vrednosti u smislu bolje percepcije statusa složenice. Reči koje sadrže korene koje su poznate govornicima su obično prihvatljivije i lakše za prepoznavanje i razumevanje. Prema rečima Dorfmana: "When people are exposed to novel words that are made up of real morphemes, such as *genvive* (related to the morpheme *vive*, as in *revive*) they rate that stimulus as being a better English word and they recognize it better than an equally complex stimulus that does not incorporate a familiar root (such as *gencule*)" (Dorfman, 1994, 1999). (Traxler 2012:103) Kada se porede sa drugim oblicima, kod parova podjednako nefrekventnih reči na primer, složenice se kao oblici sa više semantičkog sadržaja lakše razumeju od oblika jednostavnije morfološke strukture.

Pored toga što je ovo istraživanje pokazalo da se nešto bolje percipiraju izvedenice od složenica sa sličnim ili istim značenjem, što na neki način može da predstavlja potvrdu pretpostavki iznetih oko toga i vrste prepoznavanja u derivacionim procesima (Aitchinson, 1987) u odeljku 2, jasno je da je potrebno proširiti ovo pitanje i generalizaciju zasnovati na nešto obimnijem korpusu primera.

Na osnovu rezultata i svega izloženog do sada, stiče se utisak da se javlja potreba za izvesnom promenom pristupa u sistemu obrazovanja i nastave jezika kada je reč o predavanju i usvajanju gradiva o složenicama u okviru tvorbe reči. S tim u vezi, neophodan je drugačiji opis procesa kompozicije u tvorbi reči u srpskom jeziku, kao i preciznija terminologija u nastavi kako bi se izbegle određene nejasnoće i nedoslednosti koje su trenutno prisutne u literaturi o ovoj oblasti srpske deskriptivne gramatike u najširem smislu. Kako je *koren* jedan od ključnih elemenata za razumevanje složenica i njihovog ustrojstva, najbolja praksa bi bila da se u nastavi tvorbe reči srpskog jezika pažnja usmeri ka poboljšanju razumevanja pojma *koren* i mogućnostima kombinovanja različitih tipova korena i kombinatornih potencijala samih postojećih korenskih oblika. Jedan od zadataka u tom pravcu koji se nakon ovakvih rezultata analize odgovora ispitanika preporučuje je neophodnost razvijanja svesti kod govornika-učenika o tome da koren reči ne mora nužno biti slobodna morfema i da složenička struktura podrazumeva najmanje dve korenske morfeme kako bi njihov status bio potvrđen.

LITERATURA:

- Andrews, S./ Miller, B./ Rayner, K. (2004). Eye movements and morphological segmentation of compound words: There is a mouse in mousetrap. *European Journal of Cognitive Psychology*, 16, 285–311.
- Aitchinson, J. (1987). *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon*. Oxford: Basil Blackwell.
- Arnhold, A. (2012). "Prosodically induced perception of compounds and noun phrases in Finnish". <http://www.nordicprosody.ut.ee/files/arnhold.pdf>
- Baayen, R. H. (2008). *Analyzing Linguistic Data: A Practical Introduction to Statistics Using R*, Cambridge: CUP.
- Babić, S. (1986). *Tvorbariječi u hrvatskom književnom jeziku: nacrt zagramatiku*, Zagreb: JAZU/Globus.
- Bauer, L. (1983). *English Word-Formation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bugarski, R. (2003). *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Čigoja štampa/XX Vek.
- Dragičević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika*, Beograd: ZZUINS.
- Fernandez, E. M/ H. S. Cairns (2011). *Fundamentals of Psycholinguistics*, Chichester: Wiley-Blackwell,
- Field, J. (2004). *Psycholinguistics: The Key Concepts*, London: Routledge.
- Frazier, L. /J. De Villiers, eds (1990). *Language Processing and Language Acquisition*, Dordrecht: Springer Science and Business Media.
- Harley, T. (2001). *The Psychology of Language*, Hove and New York: Psychology Press.
- Hörmann, H. (1979). *Psycholinguistics, An Introduction to Research and Theory*, New York: Springer Verlag.
- Jovanović, V. Ž. (2013). "On the Formation of Adjective Compounds: Adjectivization of Clausal Structures in English and Serbian". *Научни дијалози*. Сборник, Велико Търново: ВТУ.
- Jovanović, V. Ž. (2014). "Formative-semantic Models of Adjective Compounds in English and Serbian", presented at 14th ESSE Conference, Košice, Slovakia.
- Juhász, B. J., Starr, M. S., & Inhoff, A. W. (2003). The effects of morphology on the processing of compound words: Evidence from naming, lexical decisions and eye fixations. *British Journal of Psychology*, 94, 223–244.
- Juhász, B. J., Inhoff, A. W., & Rayner, K. (2005). The role of interword spaces in the processing of English compound words. *Language and Cognitive Processes*, 20, 291–316.
- Klajn, I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku I: slaganje i prefiksacija*. Beograd: Matica Srpska / SANU / SKZ.
- Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Lieber, R. / P. Štekauer, eds (2009). *The Oxford Handbook of Compounding*, Oxford: Oxford University Press.
- Oxford English Dictionary (2009). 2nd Edition, Version 4.0, Oxford: Oxford University Press.
- Pinker, S. (1999). *Words and Rules*, New York: Basic Books.
- Plag, I. (2003). *Word-Formation in English*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Scovel, T. (1998). *Psycholinguistics*, Oxford and New York: Oxford University Press.
- Stanojčić, Ž. /Lj. Popović, / S. Micić, (1989). *Savremeni srpskohrvatski jezik i kultura izražavanja*, Beograd / Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva / Zavod za izdavanje udžbenika.
- Stevanović, M. (1991). *Savremeni srpskohrvatski jezik*, tom I, Beograd: Naučna knjiga.
- Šipka, D. (2005). *Osnovi morfologije*, Beograd: Alma.
- Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica Srpska.
- Štasni, G. (2008). *Tvorba reči u nastavi srpskog jezika*, Beograd: DZSJIKS.
- Traxler, M. / M. A. Gernsbacher, eds (2006). *Handbook of Psycholinguistics*, II edition, London: Academic Press.
- Traxler, M. J. (2012). *Introduction to Psycholinguistics, Understanding Language Science*, Chichester: Wiley-Blackwell.
- Vujanović, M. et al (2007). *Rečnik srpskoga jezika*, Novi Sad: Matica Srpska.
- Warren, P. (2013). *Introducing Psycholinguistics*, Cambridge: CUP.
- Wind Cowles, H. (2011). *Psycholinguistics 101*, New York: Springer Publishing Company.

PERCEPCIJA PRIDEVSKIH SLOŽENICA
KOD GOVORNIKA SRPSKOG JEZIKA

SUMMARY

The paper is intended at considering the major characteristics of the modalities in which Serbian language speakers perceive and use compound words in the language. Having in mind the fact that Serbian speakers, as well as speakers of many other languages, possess the ability of 'bi-polar' conceptualization of notions, this research attempts clarifying certain aspects of polymorphemic and polysememic lexical structure through a subjective relation of the speaker toward this type of lexemes. The research is based on the analysis of results obtained by questioning 150 interviewees divided into three groups, primary school pupils, non-philological department students and students of English whose mother tongue is Serbian. The questionnaire consisted of 15 questions meant to invoke answers regarding several morphological-lexicological and psycholinguistic issues such as whether complex forms would be easier for understanding than compounds of the same or similar meaning, whether compounds are experienced as one or two words, which compounds are acceptable as words to native speakers and which are not, whether compounds with bound roots are perceived as compounds at all, and the like. The results have shown that it is not possible to confirm that compound recognition by Serbian speakers is stable and systematic. Although almost two thirds of the interviewees confirmed the status of an isolated compound, this was not confirmed with other blatant cases of compounding where only 25% of the speakers recognized a compound word. Almost 90% of the questioned native speakers had difficulties in identifying the roots in compounds, while simultaneously expressing a high-level disinclination to compound word use in their language.

Key words: adjective compounds, word perception, Serbian, morphology, psycholinguistics.

Vladimir Ž. Jovanović
University of Niš, Serbia
Faculty of Philosophy
vladimirz.jovanovic@filfak.ni.ac.rs